

OERSPRONG TWENTE

Inleiding van Rik Herngreen op 28 januari 2010 in museum De Twentse Welle ter gelegenheid van de presentatie van het plan 'Oersprong Twente' door Maurer Untied Architects

In de uitnodiging voor vanavond staat dat ik een karakterschets zal geven van Twente. Wat is nu eigenlijk typisch Twents? Wat betekent dat voor het maken van nieuwe dingen, van stoel tot stad (en land natuurlijk)? Nou, dames en heren, dat ga ik u mooi niet vertellen. Dat zoekt u zelf maar uit. En ik hoop, voor Twente en voor u, dat u het nooit helemaal zult vinden. En als tien onder u het toch gevonden menen te hebben, en als die dat dan allemaal aan elkaar laten zien, dan hoop ik dat zal blijken dat ze tien verschillende en ook nog eens steeds veranderende vogels in de hand hadden, en dat die als honderd verschillende vogels weer wegvliegen. En dat al die mensen het dan nooit eens worden over wat nu eigenlijk de echte vogel Twente was. Want wie kent niet dat oeroude Twentse gezegde: "beter honderd vogels in de lucht dan tien in de hand"?

Wat ga ik u dan wel vertellen? Eerst iets over hoe Twente zo geworden is als het nu is, wat voor dynamiek daarachter zit. Dan hoe nogal wat mensen die iets voor het zeggen hebben omgaan met de neerslag van die historische dynamiek in de huidige werkelijkheid, dus met Twente zoals het er nu bij ligt, en hoe rampzalig dat is, en waarom. En of het ook anders kan. Ik sluit af met drie verzoeken en, zoals het hoort, een stichtelijk slotwoord.

Hoe Twente zo geworden is

In den beginne, en nog heel lang daarna, was Twente grotendeels woest en ledig. In de uitgestrekte venen vielen land en water nauwelijks te onderscheiden, temeer omdat er kwalijke dampen uit opstegen die zich voegden in de sombere nevels die over de zompen zweefden. Het was, in de woorden van Antony Staring, het land van het bruin verschiet. Er waren ook vruchtbaarder en vriendelijker delen, en daar en van daaruit was het, dat eigenwijze mensen met ideeën geen genoeg namen met wat er al was, maar geheel nieuwe dingen tot stand brachten. Ze maakten hun omgeving nuttig en mooi, ze ontgonnen de onlanden. Ze zetten technieken, materialen, vormen en gedachten in die deze contreien nooit eerder vertoond waren. Veel van die toen nagelnieuwe dingen zijn nu al heel lang iconen van het typisch Twentse.

Neem nu de Plechelmuskerk in Oldenzaal. In een wereld van overwegend houten gebouwen van bescheiden proporties en kleine stenen kerkjes verschijnt in de twaalfde eeuw plotseling een soort ruimteschip, in een voor deze streek radicaal nieuwe, in Lombardije ontstane en in het Rijnland verderder ontwikkelde bouwstijl, voor een religie die in dit gebied ook nog tamelijk nieuw was. OK, het bouw materiaal was min of meer streekeigen (heel anders dan het geval was bij de tufstenen kerken van de noordelijke kuststreken), maar al met al was het toch wel een bedenkelijke inbreuk op wat tot dan toe als echt Twents zou hebben gegolden als men daar toen over had nagedacht. Met de regels van nu was er nooit een bouwvergunning afgegeven.

En het hield maar niet op, eeuwenlang. Steeds waren er wel prelaten, gezagsdragers, fabrikanten en andere particulieren met veel geld en / of verbeeldingskracht, die zich wilden onderscheiden met iets van elders dat hier nog niet bekend was, of zelfs nergens bekend want speciaal voor die ene opdrachtgever en die ene plek bedacht. Steeds opnieuw verschenen er rare, duidelijk on-Twentse vormen, materialen en kleuren. Eigenaardig eigenlijk dat het juist die import is, die staalkaart van stijlbreuken, van trots en durf, die we nu het meest koesteren als unieke iconen van Twente. Van Plechelmus tot Zonnehof, van Friedhoff tot Björne Mastenbroek..

Die nooit eerder vertoonde nieuwigheden werden weer nageaapt, soms zo veelvuldig dat ze langzamerhand als karakteristiek-Twents gezien werden. Het bleef niet bij kerken, publieke gebouwen, woonhuizen en fabrieken, die je eerder had verwacht in Italië, Frankrijk, België of Amerika. Hele parken, buitenplaatsen, landgoederen, ja hele landschappen werden naar Franse, Engelse en misschien ook wel Brandenburgse voorbeelden ingericht. Het vanouds schaars beplante Twente werd een bucolische lusthof. En tegen die achtergrond kreeg het min of meer oorspronkelijk-Twentse ook weer een nieuwe betekenis. Wat oorspronkelijk letterlijk en figuurlijk kaal, schraal en karig was, slechts gericht op overleving en nut, dat werd nu pittoresk, en ingelijfd als stoffering. En ook weer nagemaakt, nu niet vanwege doelmatigheid, beschikbaarheid van materialen en goedkoopte, maar vanwege het beeld, de sfeer, de nostalgie. Een groot deel van de op het oog oeroud-Twentse behuizingen is gebouwd in de twintigste eeuw.

Veel bringers van het nieuwe hadden aandacht voor de context waarin zij hun nieuwigheden neerzetten. Veel fabrikanten bijvoorbeeld wilden niet alleen gezien worden als rijk aan geld en goede smaak, maar ook als echt Twents. Wat dat dan was, echt Twents, dat bedachten ze zelf, ieder voor zich, en ieder gelukkig net wat anders. Maar ze gingen meestal niet zo ver dat ze de bestaande fysieke werkelijkheid geheel vervangen door hun eigen interpretatie van het waarlijk Twentse. Ze voegden meer toe dan dat ze weghaalden. Structuren die er al lagen lieten ze liefst liggen, ze borduurden er behoedzaam aan voort. Landschapsarchitect Tersteeg arrangeerde op de Eekhof allerlei elementen die opdrachtgever Van Heek echt-Twents bevonden had, en wel op zo'n manier dat hij ze vanuit het Huis allemaal goed kon zien: een paar houtwallen, een stukje hei, een kikkerpoel, wat lapjes hooiland, een esje en natuurlijk een bevallig-armoedig boerenbehuizingkje (thans in authentiek Twentse stijl opgeplust tot restaurant en conferentieoord De Broeierd). Maar al die elementen werden wel verankerd in al bestaande landschappelijke structuren en terreineigenschappen. Een stevig beplante oude markegrens als fungeerde als kaarsrechte drager van het hele ensemble, en bij de positionering van de andere elementen werden bestaande verschillen in hoogteligging en waterhuishouding benut. Verderop, uit het zicht, lagen Van Heek's Bleek, en natuurlijk de fabrieken, alsof die het niet waren die de vergroening en verfraaiing van Twente mogelijk hadden gemaakt.

Wat hier dus steeds gebeurde, dat was dat mensen zelf bedachten wat, voor henzelf Twente was, en hoe ze zich daartoe verhielden, en dat ze daar dan vorm aan gaven door iets totaal nieuws toe te voegen, maar daarbij heel goed te kijken naar wat er al was, zowel fysiek als sociaal en cultureel. Zo konden honderd vogels uitvliegen, die stuk voor stuk iets lieten zien ván én iets veranderden áán Twente, zonder dat ooit een van die vogels als de meest Twentse van alle kon worden gezien.

Zo is het gegaan, dames en heren, zo waar als ik hier sta. Maar hoe staat het er nu voor, en hoe gaat het verder?

Hoe staat het er nu voor?

Uit een gelukkige combinatie van ontvankelijkheid voor wat van buiten komt, eigenwijsheid van ondernemende lieden, behoedzame contextbewustheid en aandacht voor het verenigen van het aangename met het nuttige (dat punt heb ik net even overgeslagen, anders wordt mijn verhaal veel te lang), is een landstreek gegroeid die wijd en zijd vermaard is om de rijkgeschakeerde aantrekkelijkheid van haar organisch gegroeide landschappen en steden, om het krachtige karakter van haar ontworpen structuren, om haar bedrijvigheid, om haar gemoedelijkheid. Dat zijn, economisch, sociaal en cultureel, formidabele *assets*. Geen wonder dat heel wat bestuurders, planvormers, ontwerpers en burgers die zich bezig houden met het regionale, graag kijken naar de patronen die het resultaat zijn van al die dynamiek, en dat ze dan zien dat het goed is. En nauwkeurig onderzoeken hoe die patronen dan in elkaar zitten, en op basis daarvan het goede in een sluitende definitie vangen, een formule die de essentie van Twente inhoudt, Twente's harde kern. En die weer te vertalen in

specificaties en randvoorwaarden voor nieuwe dingen, in voorschriften. Want moesten we niet alles onderzoeken en het goede behouden?

Waar zoiets toe kan leiden kunnen we zien in de Italiaanse landstreek Toscane. Daar geldt de regel dat je van alles wat nieuw gebouwd wordt binnen een jaar of tien niet meer mag kunnen zien dat het er niet al eeuwen staat. De essenties van het echt-Toscaanse zijn zorgvuldig gecodificeerd, en daar heb je je maar aan te houden. Het gekoesterde beeld van het Waarachtig Toscaanse past op een paar ansichtkaarten, en dat is ook precies waar Toscane steeds meer op gaat lijken. Waar in levende landschappen ansichtkaarten afbeeldingen zijn van kleine stukjes van de fysieke werkelijkheid, daar wordt in Toscane het landschap zelf steeds meer een enorme afbeelding van een paar kleine ansichtkaarten; of een soort landkaart, maar dan met een schaal van 100.000 op 1. Intussen heeft de onderliggende werkelijkheid niets meer te maken met de bordkartonnen rurale idylle die hier wordt opgevoerd, want in de meeste van die pittoreske boerenbehuizingen wonen mensen die zich graag rekenen tot de internationale jetset. Maar wat we zien, het gekoesterde beeld van Toscane, heeft óók weinig te maken met Toscane zoals het was toen er in die gebouwen nog wel boeren leefden. Dat was oneindig veel gevarieerder, rafeliger, rijker aan tegenspraak en tegenstellingen, en aan verhalen. Van de hele beweeglijke en interactieve zwerm van verhalen en betekenissen is nog maar één verhaal over, een verhaal dat geen tegenspraak duldt. Dat verhaal wordt gepresenteerd als “Het verhaal van Toscane’s erfgoed”, maar zijn ware naam luidt “Het Toscaanse verkooppraatje”, ook wel “De Formule”. Zo wordt Toscane, al is het nog zo rijk, even kaal, schraal en karig als Twente ooit was. En veel steriel.

Of neem het Forum Romanum. Daar is onder Mussolini alles zorgvuldig weggeretoucheerd dat niet klopte met Mussolini’s beeld van het oude keizerrijk en zijn glorie. Een enorm gelaagd stadsdeel, waar oudheid, middeleeuwen, renaissance en nieuwere tijden dicht en op een heel complexe manier met elkaar verweven geraakt waren, en een onuitputtelijke bron vormden voor de verbeelding (Piranesi!), werd kapotvereenvoudigd tot er één platte boodschap overbleef.

Waar het in deze voorbeelden op neer komt is het volgende: de echte werkelijkheid wordt, al dan niet met de beste bedoelingen en vaak zonder dat men het zelf beseft, aangepast aan of zelfs vervangen door samenvatting van die werkelijkheid, een model, een formule. Die is ontdaan van alle rafels, gelaagdheid en complexiteit, culturele rijkdom en vooral leven. En dat magere breiwerkje van simulacra, die armetierige hyperrealiteit wordt dan in alle oprechtheid aangezien voor de échte echte werkelijkheid, de harde kern, de Essentie van Twente; en als de bestaande werkelijkheid daar niet mee klopt, dan moet die worden bijgewerkt, opgepoetst, met en uit respect van wat men ten onrechte voor geschiedenis aanziet. De bonte zwerm van levende vogels wordt gedood, en uit de lijkjes wordt de Ene Waarachtig Twentse Vogel samengesteld en van een mechaniekje voorzien, waardoor het net lijkt of hij leeft. En het mooie van dit beest is dat zijn specificaties precies bekend zijn, zodat je hem steeds opnieuw kunt namaken en Twente van jaar tot jaar steeds Twentser wordt, en steeds steriel. Misschien is dit wel Annie Schmidt’s vogel Bis Bis Bis, waar iedereen zo bang van is. Of liever: waar iedereen bang van zou moeten zijn, want als je in Twente om je heen kijkt wemelt het van de treurige pastiches en hyperrealiteiten. Man hat zwei Augen zuviel, zei Rilke al. Maar gelukkig kent Twente ook prachtige voorbeelden van hoe het ook kan. Ik kom daar nog op.

Kan het anders?

Dames en heren, in een preek hoort minstens één bijbeltekst. Lezen wij 1 Thessalonicenzen 5, vers 21. Onderzoekt alle dingen en behoud het goede. Een behoorlijk essentialistische tekst. Je moet alle *dingen* onderzoeken, en daaronder bevindt zich dan het objectief goede. Maar klopt die vertaling wel? Zegt ze niet meer over de opvattingen en cultuur van de vertalers dan over de oorspronkelijk tekst. Ik ben geen classicus, maar mijn Grieks is niet zo slecht dat ik niet kan zien dat deze tekst niet over dingen gaat maar over mensen, en niet

over objectieve waarheden maar over verhalen, over argumenten. Volgens mij staat er zoiets als “luister naar wat ze (dat zijn hier “de profeten”) allemaal te vertellen hebben, en haal daaruit wat voor jou passend is.” En gezien de context heb je voor die eigen keuze het gesprek met anderen, die er ook iets van vinden, hard nodig.

Waarom deze uitwijding in een verhaal over Twentse identiteit? Omdat ze illustreert waar het over gaat. “Het Twentse” is niet een objectiveerbare werkelijkheid, maar een wolk van op elkaar reagerende verhalen. Luister ernaar, doe eraan mee, en haal eruit wat je kunt gebruiken om Twente levend te houden en iets waardevols toe te voegen aan zijn culturele rijkdom.

Hoe doe je dat? Vanuit het Thessaloniki van de eerste eeuw keren we in tijd en ruimte een eindje huiswaarts, naar het Ticino van vandaag, en het aangrenzende deel van Lombardije dat Italiaans gebleven is. Daar gaat het heel anders toe dan in Toscane. Het stikt er van de eigenwijze architecten die het regionale allemaal enorm belangrijk vinden, maar er allemaal iets anders van vinden, en er iets anders mee doen, en het daar intensief met elkaar over hebben, in gesprekken en via publicaties. Botta, Galfetti, Vacchini, en aan de Italiaanse kant Grassi, Natalini, Rossi. Om er maar een paar te noemen. De een zoekt het in contrasten, de ander in streekeigen materialen, weer een ander in vormanalogieën of analoge constructieve principes, je kunt het zo gek niet bedenken of ze doen het. Maar wat ze maken zijn wel allemaal nieuwe, liefdevolle, aandachtige interpretaties van en reflecties op wat regio en plek nu eigenlijk te betekenen hebben. En zo wordt met ieder nieuw gebouw het regiospecifieke rijker en veelvormiger gemaakt, verder opgeladen. Ook al omdat van het oude zo veel mogelijk in stand gehouden wordt. Zo blijft Ticino een levend raadsel in plaats van een dood antwoord. De essentie van Ticino is niet een definieerbare set van karakteristieken, de essentie van Ticino is dat men over Ticino nadenkt, dat men het daar met elkaar over heeft en dat men daarmee iets doet in landschapsarchitectuur, stedenbouw en architectuur.

Maar eigenlijk hoeven we helemaal niet zo ver weg. Twente zelf kent menig voorbeeld van hoe het ook kan, ook vandaag, te beginnen op de plek waar we nu zijn en in het gebied daaromheen. En er is veel meer. Neem de manier waarop Michael van Gessel bezig is met Twickel, neem de strategie die wij, Het Oversticht dus, hebben ontwikkeld voor nieuwe erfbeplantingen in Tubbergen. En zo kan je een hele tijd doorgaan. Maar het heeft niet de overhand, en er heerst niet cultureel en ontwerpklimaat als in Ticino. De dominante kracht is hier toch eerder de vogel Bis Bis Bis. Dat kan beter. Daarom

Drie verzoeken

Mijn eerste verzoek is gericht tot degenen die ergens iets nieuws gaan maken: laat je niet door een of andere kenner of gezaghebber vertellen wat Twente nu werkelijk is. Vind alsjeblieft steeds opnieuw het wiel uit, maar dan wel met kennis van hoe al die eerdere keren het wiel uitgevonden werd. Lees, maak gebruik de gebiedskenmerken van de Provinciale Omgevingsvisie (maar niet als canon; nee, als inspiratiebron en vertrekpunt voor een onbekende reis), praat met om- en aanwonenden en collega's, ga naar de kroeg. Kijk, ruik, voel, luister. En doe er iets mee dat niet eerder vertoond is, maar dat zich op een aandachtige en liefdevolle manier verhoudt tot wat er al is. En stel je voor hoe de mensen van straks het zullen vinden om te moeten leven in en met wat je gemaakt hebt. Dan ben je pas echt historisch verantwoord bezig.

Mijn tweede verzoek is meer gericht tot bestuurders en opdrachtgevers dan tot ontwerpers, want die willen meestal al wel: als het om transformatie van bestaande plekken of gebouwen gaat, begin dan bij die plek. Maak daar, in ontwerpend onderzoek, een programma van mogelijkheden voor, mogelijkheden voor een nieuwe, betekenisvolle verhouding tussen het bestaande en het nieuwe. Ga pas dan op zoek naar realiseerbaar programma dat daarin past. Helaas gaat het meestal andersom, meestal wordt reeds vaststaand programma aan een plek of gebouw opgedrongen. En realiseer je dat nieuw programma eigenlijk ontzettend schaars is en steeds schaarser wordt, en dus heel precies moet worden gealloceerd om er

de mooiste resultaten mee te bereiken. Zoek daarom naar plekken waar dringend iets moet gebeuren, hetzij omdat ze zullen verkommeren als er niets gebeurt, hetzij omdat ze er nu al als rotte kiezen bij liggen. Waar kan je een grotere kwaliteitssprong maken dan juist daar? Van rotte kiezen naar gouden kronen. Dat vergt wel de moed om de ruimtelijke pijnpunten eerlijk in kaart te brengen, de planologische missers van het recente verleden, de verloederde bedrijventerreinen, de rauwe wonden in de stad. Dat is een stuk minder sexy dan feelgood-verhalen over mooi Twente, en planvorming en ontwerp kunnen knap ingewikkeld zijn. Maar nodig is het wel. En het mes snijdt aan twee kanten, want je zult er snel achter komen dat er zoveel rotte kiezen zijn dat er lang niet genoeg effectief programma is om ze allemaal te vullen. Je kunt dus meteen ophouden met die ellendige zoektocht naar plekken waar je zonder al te veel schade nog een tapijtje huizen kunt uitrollen, of een bedrijventerreintje neerpleuren. En nog iets: parasiteer in geen geval op plekken die zo al goed zijn, hoe verleidelijk dat ook kan zijn. En ja, ik weet dat er tussen droom en daad heel veel wetten en praktische bezwaren staan. Doe er wat aan.

Mijn derde verzoek is speciaal gericht aan de regelgevers onder u. Hou op met voorschriften waarin het streekeigene inhoudelijk wordt afgegrensd en waarin dus wordt voorgesorteerd op de eindeloze reproductie van één officieel beeld van het echt Twentse. Laat de inspireren door Ticino. Eis onderzoek, benoem de onderwerpen waar dat over moet gaan, eis discussie en overleg, eis rapportage over dat alles, eis schriftelijke verantwoording over hoe men met de historische, ruimtelijke, sociale en culturele context is omgegaan. En handhaaf die voorschriften met alle kracht die in je is. Maar ga niet onbevoegd op de stoel van de ontwerper zitten, en laat de interpretatie, schepping en herschepping van het echt-Twentse over aan de levende cultuur.

Slotwoord

Dames en heren, hoed u voor de supporters van de harde kern van Twente, want hun geloof dat die kern bestaat is verwoestend voor de kwaliteit van ruimte en cultuur. Laten we daar tegenover stellen dat de vraag naar zoiets als Twentse identiteit van onschatbare betekenis zolang het antwoord maar uitblijft. Volgens mij staat dat allemaal niet al te ver af van wat Maurer United Architects u willen vertellen met hun prachtige fysieke en non fysieke bolwerk Oersprong Twente. Maar of dit ook klopt moet u zelf maar bedenken.

Rik Herngreen

Enschede, 28 januari 2010